

Átlelkesült dramaturgia

ZSIGÓ ANNA

RADNÓTI Zsuzsa. *Megmozdult irodalom: Válogatás Radnóti Zsuzsa írásaiból és közéleti megszólalásaiból.* Összeállította és szerkesztette LÉGRÁDI Gergely. Budapest: Kossuth Kiadó, 2021. 432 p.

Radnóti Zsuzsa munkássága során a mindenkor kortárs magyar drámairodalom kutatásával, elemzésével, a tehetséges, újat állítani akaró írók mentorálásával, műveik színpadra juttatásával vált megkerülhetetlenné. Tanulmányok sorát jegyzi, egyik leggyakrabban forgatott könyve, a *Lázadó dramaturgiák*¹ a modern magyar drámairodalom tizenegy drámaíró portréját tartalmazza. Első önálló kötete, az 1985-ben megjelent *Cselekvés-nosztalgia*² 16 év termése, tanulmánygyűjtemény, mely a modern magyar drámairodalom avangárd előzményeit vizsgálja. A *Mellékszereplők kora: Magyar drámák a nyolcvanas években*³ 1991-ben jelent meg. A kötet *Színház és találkozás 1991-ben* című záró tanulmánya a most megjelent könyv színházi-közéleti blokkjának átdolgozott nyitó szövege. A drámairodalmi tablók mellett 1993-ban elkészíti *A próféta színháza: Füst Milán drámaíróról*⁴ című életrajzi portrét.

Írásai olyan összegző és problémaközpon-tú megközelítéssel születnek, melyek egyszer-

re nyújtanak betekintést a gyakorló dramaturg gondolkodásába, de a színházi szakemberek, rendezők és dramaturgok számára kézikönyvvé is válnak a darabkeresés folyamatában.

Radnóti Zsuzsát méltatva a kortárs magyar dráma intézményének szokás nevezni. A most megjelent kötet sorai közt viszont kirajzolódik, hogy női dramaturgként átlelkesült és állhatatos munka alakítja a pályáját. Ezért most a precízen és hatalmas szaktudással megírt drámaíró portréi és közéleti tanulmányai mentén valójában magát a szerzőt kutatom. A rejtőzködő dramaturg topusza évtizedeken át erősen tartotta magát a színházi struktúrákban. A dramaturg életútja a kötet utolsó fejezetében, a szerkesztő és a szerző beszélgetésének szövegében tárul fel, hiánypótló és szükséges adalék, méltó zárás ez, mely a kötet színház- és főleg drámatörténeti eseményei mellé az alkotó dramaturg pályájának mozzanatait is elhelyezi.

A kötet címe kettős jelentést hordoz. Radnóti Zsuzsa: *Megmozdult irodalom* – a szerző szerzője és/vagy tárgya a műnek? Ismét tanulmánygyűjteményt tarhat a kezében az olvasó, és a szövegek – az *Utószó helyett* záró fejezet három szövege kivételével – mind Radnóti Zsuzsa írásai. A címlapon szereplő szerző neve a kötetet olvasva, egy másik olvasói perspektívából szemlélve a cím részévé válik. A válogatás és szerkesztés Légrádi Gergely munkája, tehát külső szem is részt vett a szöveggondozási munkában. Radnóti Zsuzsa utógondozást végzett saját tanulmányain, egyes szövegek markáns átalakításon estek át, más írások végén pedig kiegészítésben, külön dátummal ellátva olvashatók a szerző megjegyzései. A drámaírók és közéleti események is továbbbírónak így, Radnóti sosem hagyja magára szerzőit és színházait.

¹ RADNÓTI Zsuzsa, *Lázadó dramaturgiák: Drámaíróportrék* (Budapest: Palatinus Kiadó, 2003).

² RADNÓTI Zsuzsa, *Cselekvésnyosztalgia: Drámaírók színház nélkül* (Budapest: Magvető Kiadó, 1985).

³ RADNÓTI Zsuzsa, *Mellékszereplők kora: Magyar drámák a nyolcvanas években* (Budapest: Széphalom Kiadó, 1991).

⁴ RADNÓTI Zsuzsa, *A próféta színháza: Füst Milán drámaíróról* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1993).

A rövid megjegyzések dramaturgiai iránymutatók: mindig a további kifejtés, továbbgondolás lehetőségét tárják fel. Az újírás tendenciája mozdítja meg Radnóti irodalmát.

Az első, íróportrékat felvonultató fejezet elé *A lázadó dramaturgiák százhusz éve* című tanulmány került, mely először a *Lázadó dramaturgiák* kötetben jelent meg, de 2003 óta jelentősen átdolgozáson esett át. Nagyszabású és magával ragadó körkép ez a magyar dráma elmúlt százhusz évéről, ahol még akkor is a teljesség érzése tölti el az olvasót, ha tudja, hogy a terjedelem szükségszerűen szelekcióra készítette a szerzőt.

A kötet négy elkülöníthető szakasza közül az első válogatott író portrékat tartalmaz, melyek első megjelenési helyei vagy a *Lázadó dramaturgiák* kötet vagy folyóiratok voltak. Tizennégy író munkássága tárul fel az olvasó előtt. Érdekes, hogy míg a szerző kronológiai adatokkal és a legújabb színházi folyamatok elemzésével is kiegészítette a szövegeket, az egyes tanulmányok stílusa, beszédmódja, hangsúlyai megmaradtak eredeti, és így egymástól különböző voltukban. A szövegek egymáshoz viszonyított játékosága, hangszíne a dramaturg Radnóti alkotó gondolkodásába enged bepillantást. A fejezet Füst Milán, Mészöly Miklós, Örkény István, Pilinszky János, Nádas Péter, Kornis Mihály, Spiró György, Márton László, Háy János, Borbély Szilárd, Visky András, Székely Csaba, Esterházy Péter és Térey János munkásságát mutatja be.

A felsorolás hiányérzetet szül. Hiányoznak a női szerzők. Ez a hiány természetesen nem a szerzők hibája, hanem összetett és lehangoló folyamatok eredménye. A színházak műsorait böngészve szembeütnő a női drámaírók súlyos alulreprezentáltsága. Vajon hogyan látja ezt a folyamatot a szerző? Milyen tendenciákkal találkozott az elmúlt évtizedekben? Hogyan lehetne javítani ezen az arányon? Kaphatunk-e női írók nélkül teljes kortárs körképet? És miért van sokkal több női dramaturg és férfi rendező?

A színház kihívásai című második fejezet három írást tartalmaz. A már említett *Színház és találkozás 1991-ben* a 10. Színházi Találkozó tanulságairól számol be. Az akkor Kaposvárott rendezett seregszemle egyik zsűri-jeként így zárja az összefoglalót:

„Ez volt az a találkozás a 10. Színházi Találkozón, amikor valamennyien: mi nézők és a játszó, egyaránt úgy éreztük; a színház, a játék varázsa elpusztíthatatlan, életerejé kiapadhatatlan. Legyen úgy továbbra is, ahogy akkor hittük.” (322)

Az Apokalipszis holnap című írás néhány, 2000 és 2010 között született drámaszövegen keresztül egyetlen központi kérdéssel foglalkozik: hol vannak az elmúlt húsz év (a rendszerváltás óta addig eltelt időszak) történeti-társadalmi valóságát bemutató drámák? Nincsenek – állítja a szerző, majd elsősorban Spiró György és Térey János munkásságát, valamint a Krétakör *Hazámhazám* és *Feketeország* előadásait sorolja a kivételek közé.

Ezt a problémát – a dráma hiányát – egy másik megközelítésből is feltárja a következő, *Irodalmi dráma – adósságaink* című szövegében. A távolabbi múlt kiemelkedő színházi bemutatóinak sora után megállapítja, hogy „közelmúltunk és napjaink bemutatóiban azonban jóval kevesebb az ilyen lényeglátó alkotás. Rendezői, improvizációs, társulati teljesítményeket viszont többet sorolhatunk.” Ide olyan kortárs, innovatív színházrendezőket sorol, mint Bodó Viktor, Mohácsi János, Pintér Béla, Schilling Árpád, Mundruczó Kornél, a kőszínházi tagsággal rendelkezők közül Zsámbéki Gábor, Máté Gábor és Mácsai Pál. Az irodalmi dráma legérvényesebb hangú képviselőinek ismét Spiró Györgyöt és Térey Jánost jelöli meg Závada Pállal kiegészítve.

Az irodalomtól távolabb lépve Radnóti Zsuzsa közéleti megszólalásaiból is válogatás készült. Ezek a szövegek főleg napilapokban jelentek meg (*Népszabadság*, *Népszava*)

és az elmúlt tizenkét év színházi strukturális és kultúrpolitikai eseményeire reflektálnak. Jellemzően a széthullás, a leépülés, a szűkülő élettér és a ritkuló levegő érzetei szervezik dramaturgiai egységbe ezeket a szövegeket. Az Alföldi Róbert vezette Nemzeti körül még csak gyülekező, nyugtalanító, sötét árnyakról ír a szerző, de a következő szöveg már az Újszínház dörneri fordulatáról számol be. A válság narratíva szervezi szöveggé a függetlenek helyzetét bemutató *Trafó-szindróma* című írást is, melyben a drámaszövegek tárgyalása helyett a megvalósult előadásokon keresztül kapunk láttelepet arról a korszakról, melyben bizonytalanná vált a független, politikus, kísérleti előadásoknak teret adó Trafó működése. Felsejlik a dramaturgia új iránya: a társadalmi témákat boncoló, projekt alapú független színházi előadások szövegei (még) nem kerültek be a drámatörténeti kánonba. Keletkezésük módja folytán az előadásokról leválaszthatatlan drámákról van szó, melyek ritkán végzik nyomtatásban. Ahogy a legtöbb közéleti szöveget, úgy ezt is gondos kiegészítéssel látja el a szerző: a Trafó ugyan túlélte a válságot, de konszolidálódni kényszerült. A blokk utolsó három írása folytatja a sort, de már igazán aktuális eseményekkel. Az *Einstandolás* a szombathelyi színházi pályázat méltatlan történetéről számol be, ezt követi a CEU és a TAO pénzekkel kapcsolatos visszaélések tárgyalása, végül pedig kifejezetten a hallgatói ellenállás perspektívájából láttatva a Színház- és Filmművészeti Egyetem autonómiájáért vívott harc bemutatása a beszédes című „*Ami van széthull darabokra*” című szövegben.

A záró fejezetben *Utószó helyett* címmel ismét portrét kapunk – ezúttal a szerző és címszereplő Radnóti Zsuzsa portréját. Spiró György *A dramaturg*, Háy János pedig *Követési lehetőség* címmel közöl méltató szöveget Radnótiról, a kötetet pedig a szerkesztő Légrádi és a szerző Radnóti közötti beszélgetés zárja. Spiró és Háy a drámaíró pozíciójából tisztelegnek Radnóti dramaturgiai és kultúraszervező munkássága előtt. Mond-

hatni fordul a kocka és olyan ritka esetnek lehet tanúja az olvasó, amikor láthatóvá válik a dramaturg gyakran definiálhatatlannak titulált munkája. A tét nem kicsi, főleg a most pályakezdő fiatal dramaturg generáció szempontjából. Többet jelentenek a méltatók szavai az eddigi egész életműből merítő gyűjteményes kötet személyesebb hangvételő, gesztus jellegű lezárásánál. Pontos képet kapunk a női dramaturgok reprezentációjáról. Spiró sorait olvasva pedig az a kifejezés jut eszembe, amit a színházi színhagyomány Ascher Tamásnak tulajdonít – látom a szándékot és lehangolódom. „A dramaturg nálunk női szakmává vált” – írja Spiró.

„Jobb esetben a dramaturg villámhárítóként működik, rábízák a valamiért éppen nem kívánatos szerzők elhessegetését, valamint a kezdő és folytató dilettánsok lehetőleg végleges eltanácsolását. A dramaturg sok helyütt az egyetlen ember a társulatban, aki olvas.” (402)

Majd folytatja:

„Barátjuk volt és társalkodónőjük [Horvainak és Martonnak – Zs. A.], elsősorban azonban az a személy, aki bennük, a kiszolgáltatott művészekben minden határon túl bízik. Ő tartotta bennük a lelket. [...] Nem pontos, hogy tartotta a lelket a rendezőiben: neki volt lelke, az vált anyagi erővé a darabban és az előadásban. A lelkesültség átszellemül és minőséggé válik.” (404)

Az a fajta pozicionálás, ahol a társalkodónőt⁵ (dramaturgot) szembeállítják a művésszel

⁵ „Társalkodónő: Főleg feudális körökben olyan, néha szinte családtagként kezelt, jó nevelésben részesült, művelt női alkalmazott, aki nek az volt a feladata, hogy a család nőtagjait, kül. a ház asszonyát társalgással szórakoztassa, kísérője legyen, esetleg a háztartás

(rendezővel) nem újdonság. Az *anyagi erővé váló lélek* nagyon pontosan láttatja a dramaturg tevékenységét, de sokkal egyszerűbb lenne kimondani végre, hogy ez sem más, hogy ez nem más, mint munka. Ugyanolyan művészet, mint a többi, tehát, és éppen ezért: munka. A kérdés, hogy ki és milyen pozícióból nevezi társalkodónőnek a munkatársát és hogy a megnevezés gesztusa hogyan folytatja azt a történelmi hagyományt, amely a művészetek területét is a férfiak irányítása alá vonja. A megnevezés szerencsétlen ugyan, de olyan szempontból biztosan hasznos, hogy ismét fontos munkát ad a női dramaturgok számára. (Köszönjük!) Fel kell szabadítani a társalkodónőt, vissza kell szerezni a megnevezés jogát. Vajon tényleg a szóval van a baj, vagy azzal, hogy ezek a tevékenységek, a nők láthatatlan munkái (a háztartási vagy az érzelmi munka, a gondoskodási feladatok, tehát a reprodukív munkák) általában lenézett, jobb esetben megmosolyogni való, nem létező tevékenységek a közösség szemében? Hiszen a művészeti munka jelentős része pont ezekből a láthatatlan tevékenységekből áll.⁶ Szerencsére Radnóti egész, kitartóan és állhatatosan végzett munkájával azt bizonyítja – nem mondja, hanem cselekszi, felkiáltójellel állítja –, hogy a láthatatlan női munka nélkül egyetlen rendszer sem mű-

vezetésében is segítsen.” BÁRCZI Géza, ORSZÁGH László et al., szerk., *A magyar nyelv értelmező szótára* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966).

⁶ A témával Katja Praznik *A művészet eltagadott gazdaságának feminista megközelítése* című tanulmánya (magyarul a *Fordulat* 2022/30. számában olvasható) új megközelítésben foglalkozik, releváns megállapításai a dramaturg munkájára is érvényesek. Katja PRAZNIK, „A Feminist Approach to the Disavowed Economy of Art”, in Katja PRAZNIK, *Art Work: Invisible Labour and the Legacy of Yugoslav Socialism*, 35–46 (Toronto: University of Toronto Press, 2021), 35,

<https://doi.org/10.3138/9781487538187-005>.

ködne, nem lenne színház. A szövegei magukért beszélnek: soraiból sugárzik a dramaturg, a felfedező, a gondolkodó ember számtalan, különbejáratú magánöröme, a saját sikerei.

Radnóti Zsuzsa drámatörténeti elemzései és közéleti esszéi után a róla szóló írások tesszik teljessé a képet. Így válik ez a kötet egyben az ő életművét is feltáró gyűjteménnyé, ahol a dramaturg önálló művészi gondolkodása rajzolódik ki. Háy mintha folytatná Spiró szempontjait, de ő már a kissé megfoghatatlan, mindent átjáró dramaturguszellem helyett a konkrétumokra fókuszál. A dramaturg általában a rendezőtől és színháztól függő tényezőként tűnik fel a színházi működésben. Háy a munka felől közelítve mutat rá Radnóti Zsuzsa munkásságának jelentőségére.

„Kötetünk szerzője épp egy ilyen napi munkás. Nem lehet róla szobrot készíteni, ha mégis, az egy mobil szobor lenne, egy izgatott ember, aki épp munkából munkába megy, színházból színházba, előadásról előadásra, egyetemi óráról egyetemi órára, kéziratról kéziratra.” (407)

„Az új drámák új dramaturgiát és szokatlan, színpadon eddig ismeretlen hősöket hoznak. Mintha szerzőnk csak ezt várta volna, hisz tanulmányaival, kritikáival, elemzéseivel ezeket a dramaturgiákat értelmezi, segíti meg, hogy ne kezelje a magyar színjátszás idegen anyagként, hogy mozduljunk el a polgári színjátszás kétszerkettőjétől valami egészen más, egészen újszerű felé, hisz az szól igazán hozzánk.” (409)

Bonyolult feladat elválasztani a női dramaturgot a férfi rendezőtől, hiszen ez a munkakapcsolat sok szempontból áthallásos, magánéleti mintákat képez le. Szellemi szövettség, ahol a dramaturg mindig a rendezőhöz

hűséges. Radnóti szövegeiből sokkal inkább hűséges: a gondolathoz, a szöveghez, az előadáshoz, a közös munka eredményéhez. Radnóti Zsuzsa esetében kevés olyan interjút találni, ahol ne esne szó a magánéletéről, férjéről, Örkény Istvánról. A kötet záró interjújában is sokat kérdezi Légrádi a kettejük közti szövetségről, arról, hogy hogyan bízták a másokra a szövegeiket. Radnóti mindig transzparensen válaszol, mégis féltve őrzi a személyesség határait, a szakmai kérdések-

az tűnik ki, hogy a dramaturg a munkájához nál nem engedi közelebb a kérdezőt, az olvasót. Kibontakozik végre a dramaturg pályaképe: az állandó kutatómunka és az önpozicionálás helyzetei anekdotikus hangulatban tárulnak fel. Hogyan dolgozott együtt kollégáival, írókkal és rendezőkkel – mind férfiak –, és mégis hogyan vívta ki saját szabadságát és autonómiáját. Tanulságos történet, nem csak dramaturgoknak.